

GRÖDINGE KYRKA

Kyrkokaraktiseringsprojektet i Strängnäs stift (2002-2008)

Uppdragsgivare: Strängnäs stift

Utförare: Stockholms läns museum – Jean-Paul Darphin (2006)

Sammanfattning: Arkindus - Jean-Paul Darphin (2008)

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av Grödinge kyrka

Grödinge socken, Svalsta 1:1-1:3, Strängnäs stift, Botkyrka kommun,
Stockholms län, Södermanland

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Bygden och landskapet kring kyrkan har präglats av Mälarens och skärgårdens närhet samt av den omvandlingen som landhöjningen medfört. I väster utsträcker sig den viktiga vattenförbindelsen mellan Östersjön och Mälaren, förbi Södertälje. Kyrkan hade länge en anslutning till vattnet och vidare genom vikar till Kaggfjärden.

Grödinge kyrka ligger högt på dalgångens västra sluttning, vid en plats som ursprungligen utgjorde en udde i havsviken som trängde in i dalgången. Gamla landsvägen passerar strax nedanför kyrkan och på dess östra sida ligger församlingshemmet. Två mindre vägar ansluter kyrkan till landsvägen. Den ena leder i en brant backe till den lilla planen framför kyrkobyggnaden; den andra rundar bergklacken och leder till kyrkogårdens ekonomibyggnader som ligger nedanför kyrkan i nordost. En ny större parkeringsplats är anlagd i anslutning till ekonomibyggnaderna på dess norra sida. Framför kyrkan i öster finns en mindre parkeringsyta med några platser. Strax söder och väster om kyrkan finns mindre skogsdungar.

Grödinges första kyrkobyggnad uppfördes omkring 1100-talet på en udde som då anslöt till en havsvik. Sedan kyrkan byggdes har marken stigit cirka fem meter och havsstranden ligger nu drygt tre kilometer längre bort. Dalgången förbi kyrkan sträcker sig mellan Kaggfjärden i söder och Malmsjön i norr. Strax norr om kyrkan finns en mindre sjö, Kvarnsjön, och strax i söder den numera igenväxta Kyrksjön. Kyrkan är belägen på de västra sluttningarna av dalgången, ovanför gamla landsvägen. Öster, norr och väster om kyrkplatsen finns större skogsområden som täcker landskapets högre partier.

Fram till andra hälften av 1800-talet, då laga skiftet genomfördes, var kyrkbyn socknens kärnpunkt. Därefter försköts Grödinges centrum från kyrkbyn till Vårsta, som ligger fyra kilometer norrut. Söder om kyrkan finns numera endast enstaka friliggande gårdar. Norr samt nordost om kyrkan ligger några bostadshus och strax nedanför kyrkan, i öster på andra sidan vägen, församlingshemmet.

Strax sydväst om kyrkan, i förlängningen av en planterad allé, ligger prästgården med boningshus och ekonomibyggnader.

Riksintresseområde: Grödinge. Uttryck för riksintresset:

Stenåldersboplatser från främst yngre stenåldern. Lämningar från bronsåldern. Omfattande järnålderslämningar i form av talrika varierade gravfält och flera fornborgar. Grödinge 1100-talskyrka. Flera avhysta bytomter. En rad mindre herrgårdsanläggningar, vilka huvudsakligen representerar 1700- och 1800-talen. Iselsta ålderdomligt sammanhållna klungby, handelssamhället Rosenhill och Norrga kvarnmiljö. Äldre vägsträckningar och öppna odlingsmarker.

Kyrkoanläggningen

Den äldsta delen av kyrkogården är anlagd kring kyrkan. Den utvidgades i flera etapper mot väster. Kyrkogårdens äldre del kring kyrkan omgärdas av en bred kallmurad mur av natursten. Den yngre delen i norr är öppen och anlagd i förlängning av den gamla.

Gamla kyrkogården har två ingångar i öster, den ena nära koret och den andra längre bort mot norr i höjd med kyrkogårdens ekonomibyggnad. Ingången närmast kyrkan har grindstolpar av gjutjärn krönta med urnor. De bär grindar av svartmålat smide med korsutsmyckning. I höjd med kyrkogårdens ekonomibyggnad finns en bredare infart som har öppnats i stenmuren, den avgränsas av trästolpar. Mot den äldre kyrkogårdens norra mur ligger ett bårhus av rödtjärat timmer. Det är troligen från 1600-talet men flyttades till nuvarande plats 1930.

Den äldre kyrkogården har gräskvarter indelade av vinkelräta grusgångar. Närmast kyrkan har kvarteren glest utspridda gravvårdar, huvudsakligen med resta stenar. Längs med kyrkogårdsmuren och alléerna finns planterade lövträd.

Den yngre delen av kyrkogården, norr om den gamla, saknar inhägnad. Gräskvarteren avgränsas av kringliggande samt korsande alléer. Den västra delen har karaktär av minneslund med slingrande alléer.

Runstenen vid Grödinge kyrka användes som trappsten fram till 1884, då den frilades och ställdes upp på kyrkogårdsmurens insida, mitt emot ingången till vapenhuset där den ännu står.

Kyrkan

Troligen under början på 1100-talet uppfördes en enklare träkyrka på platsen. Den ersattes mot slutet av samma sekel av en stenkyrka. Den första kyrkobyggnaden av sten utgjordes av ett mindre rektangulärt långhus med smalare kor i öster samt torn i väst, enligt en för perioden vanlig förekommande utformning i denna del av Sörmland. Tornet som hade karaktär av förvarstorn var då lika brett som långhuset. Tornbyggnaden, som var uppförd med sluttande murar uppåt, saknade ytterdörr och fönsteröppningar.

Under början av 1300-talet revs större delen av denna byggnad, med undantag av södra muren och tornet. Kyrkan utvidgades då mot norr på bredden samt mot öster på längden. Mot den bevarade långväggen i söder uppfördes samtidigt det nuvarande vapenhuset.

Under följande sekel påbyggdes tornet med tegel och förhöjdes ca tre meter, liksom långhusets tak. Samtidigt välvdes kyrkorummet som fick sina tidstypiska ribbvalv. Mot långhusets norra sida, i höjd med koret, uppfördes sakristian.

På 1700-talet höjdes tornet ytterligare två meter och försågs därefter med sin tidstypiska krönlist och huv; som kom att ersätta den ursprungliga spiran. Samtidigt öppnades en portal i tornets västra mur; nuvarande portal som är anlagd i långhusets axel tillkom på 1790-talet. Under seklet öppnades fönster även i norra långväggen, som hittills saknat fönsteröppningar. På 1780-talet igensattes korfönstret medan fönstren i södra långväggen förstörades: Nya fönster tillkom i norra långväggen på 1780- och 1790-talen. Därefter har kyrkobyggnaden förblivit till det väsentliga oförändrad, med undantag för underhållsåtgärder.

Vid restaureringen 1982 upptäcktes under korgolvet två stora gravvalv; tillhörande släkter vars vapen finns på kyrkans väggar.

Kyrkan har en komplicerad byggnadshistorik med flera om- och tillbyggnader var och en representativ för sin period. Byggnadsutvecklingen och de byggnadstekniska förändringarna har stora likheter med Salems kyrka. Av den äldsta stenkyrkan består murverken i nedre delen av tornhuset samt i den västra delen av södra långväggen. Karakteristiskt för byggnaden är det sidoförskjutna tornet, i förhållande till långhusets längdaxel.

KULTURHISTORISK KARAKTERISERING OCH BEDÖMNING

Landskapet kring Grödinge kyrka hade länge karaktär av skärgård. Arkeologiska undersökningar visar dock att bygden kring Grödinge kyrkby har varit bebodd sedan stenåldern och Grödinge är rikt på arkeologiska fynd. Utefter en ca sex kilometer lång och tre kilometer bred sträcka, från Viad till Grödinge kyrka, finns inte mindre än 1800 registrerade gravar. I takt med landhöjningen har vattnet dragit sig tillbaka och havsvikarna omvandlades till bördig jordbruksmark. I det småkuperade landskapet ligger kyrkan numera på en höjd som ursprungligen utgjorde en udde vid en havsvik.

Troligen redan under tidigare delen av 1100-talet fanns en enklare träkyrka på platsen och någon gång under senare delen av seklet byggdes den första stenkyrkan. Kyrkobyggnaden av sten utgjordes av ett mindre rektangulärt långhus med smalare kor i öster samt torn i väst, lik många andra samtida kyrkor i landskapet. Tornet som var då lika brett som långhuset hade karaktär av förvarstorn, det saknade ytterdörr och fönsteröppningar samt var uppfört med sluttande murar uppåt.

Under början av 1300-talet revs större delen av den första stenbyggnaden, med undantag av södra muren och tornet. Kyrkan utvidgades då mot norr på bredden samt mot öster på längden. Under samma perioden tillfördes vapenhuset i söder.

Under följande sekel höjdes tornet liksom långhusets tak med ca tre meter och kyrkorummet välvdes med sina tidstypiska ribbvalv. Samtidigt uppfördes sakristian mot norra sidan.

På 1700-talet höjdes tornet ytterligare två meter och försågs därefter med sin tidstypiska krönlist och huv; samtidigt öppnades en portal i tornets västra mur. Nuvarande portal som är anlagd i långhusets axel tillkom på 1790-talet. Under århundraden genomgick långhusets fönsteröppningar ett flertal förändringar. Vid restaureringen 1982 upptäcktes under korgolvet två stora gravvalv tillhörande släkter vars vapen finns på kyrkans väggar.

Kyrkan har en komplicerad byggnadshistorik med flera om- och tillbyggnader var och en representativ för sin period. Byggnadsutvecklingen och de byggnadstekniska förändringarna har stora likheter med Salems kyrka. Av den äldsta stenkyrkan består murverken i nedre delen av tornhuset samt i den västra delen av södra långväggen. Karakteristiskt för byggnaden är det sidoförskjutna tornet, i förhållande till långhusets längdaxel.

Nuvarande kyrka är till största delen en sen medeltida skapelse präglad av 1300-talets omfattande förnyelse och 1400-talets valvslagning samt tillbyggnation med sakristia. Den högmedeltida karaktären förändrades något på 1700-talet då tornet höjdes och därefter kröntes med sin tidstypiska huv med lanternin. Samtidigt skapades även tornets västra portal.

Invändigt präglas kyrkorummet, som har få fönster, av de välvda travéerna med väggpelare och av den raka koravslutningen med sitt murade altare. Även vapenhuset och sakristian är välvda. Förbindelsen mellan tornet och kyrkorummet utmärker sig med sitt trävalv. Predikstolen från 1600-talet är en av de äldsta i landskapet. Den slutna bänkinredningen från 1790-talet är sällsynt och hör till de få bevarade från perioden.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön

- Kyrkomiljöns lantliga karaktär och karakteristiska läge i utkanten av dalgången och intill den uråldriga landsvägen
- Äldre murverk från 1100-talet, som härrör från den äldsta stenbyggnaden samt spåren på vinden av äldre takkonstruktioner och öppningar
- Den märkliga trappuppgången till tornet, inbyggd i en pelare
- Kyrkans dominerande senmedeltida karaktär som är representativ för flera samtida sörmländska församlingskyrkor
- Den äldre slutna bänkinredningen från 1792
- Predikstolens korg; ett Stockholmsarbete som dateras till omkring 1600 och är en av de äldsta bevarade i landskapet. Ljudtaket dateras till 1688
- De många begravningsminnena från stormaktstiden som härrör från bygdens inflytelserika släkter

Källor och litteratur:

ATA, handlingar

Aldhagen, Yngve; 1983. Södermanlands kyrkor.

Bertholsson, Bertil; 1944. Sörmländska kyrkor, del IV.

Grödinge hembygdsbeskrivning. 1945.

Karppinen, Pentti; ?. Grödinge kyrka. Församlingens hemsida

Mörkfors, G; Ullén, I. 1988. Botkyrka - Kulturmiljöinventering

Söderberg, Brita: 1975. Grödinge, en sockenhistoria från medeltid till nutid.

Schnell, Ivar: 1971. Grödinge socken, utgiven av Grödinge hembygdsförening.

Schnell, Ivar: 1972. Grödinge kyrka, ett häfte från Sörmlands hembygds och museiförbund.

Fältinventering: 06-09-07

Inventerare: Jean-Paul Darphin, Stockholms läns museum

Ansvar kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Jean-Paul Darphin,

Datum för bedömning: 2006-09-25

Sammanställning: Arkindus, Jean-Paul Darphin. 2008-04-29

Fotograf , datum/ år: Jean-Paul Darphin, Stockholms läns museum. 06-09-07

Händelselista: Grödinge kyrka

1100-talet	Troligen uppförs på platsen en enkel kyrka av trä
1100-talets senare del?	En stenkyrka av romansk typ ersätter träkyrkan. Den får ett rektangulärt långhus, ett smalare kor i öster och torn i väster
1300 – 1326	Kyrkan byggs om. Gamla byggnaden rivs med undantag av södra muren och tornet. Det nya långhuset och koret görs bredare. Vapenhus uppförs i söder. Troligen uppförs även en mindre sakristia. (enligt vissa uppgifter mellan 1313-1326).
1400-talet	Tornets påbyggs med tegel, ca 2,75 m. Långhusets tak förhöjs m. ca 3 m. Kyrkan förses med tegelvalv med uppmurade pelare utmed långhuset som stöd. Ny sakristia tillkommer mot korets norra sida. Storklockan gjuts.
1600, omkring	Predikstolen tillkommer
1655	Ny dopfunt av röd, öländsk kalksten med dopfat av koppar.
1659	Ny altartavla av ek och ebenholtz skänkt av familjen Sneckenfelt, Snäckstavik. Altartavlan ersätter troligtvis ett senmedeltida altarskåp.
1663	Lillklockan skänks till kyrkan av Lars Sneckenfelt, Snäckstavik
1689	Ny bänkinredning
1700	Ny orgel
1700, omkring	En portal skapas i tornet västra sida; tornet tidigare utan dörröppning. Fönster skapas i långhusets norra vägg
1758	Tornet förhöjs, ca två meter, och förses m. bred putsad list, samt med en ny tornhuv.
1780	Ett korfönster i östra väggen igenmuras. Förstoring av fönstren i södra väggen. Ett nytt fönster öppnas i norra väggen
1792	Ny bänkinredning (befintlig bänkinredning)
1793	Västra portalen får nytt läge, och förskjuts sidledes i långhusets mittaxel. Den utsmyckas med tidstypisk putsornamentik
1796	Ny altartavla av kalksten med en ram av trä. På väggen målas ett valv samt fransprydda draperier
1798	Nytt fönster öppnas i norra väggen
1833	Ny orgel med sex stämmor
1862	Ny altartavla med Kristus och synderskan, en kopia av den franske konstnären Emile Signols.
1869, omkring	Altartavlan fr. 1659 slipas och utsmyckas med ny bild: Utförs av A Rydbeck
1876	En järnkamin installeras
1919	Mellanklockan gjutes och storklockan omgjutes
1924 och 1939	Reparationer invändigt
1940	El-värme installeras.

1941	Orgeln repareras och byggs om
1956	Reparationer utvändigt
1970	Orgeln byggs om till 19 stämmor
1970-tal	Isolering av valven på vinden
1982	Gravvalv upptäcks under koret
1990	Lagning puts, avfärgning. Spritputs, avfärgning av sockeln i svart

Bildsammanställning Grödinge kyrka

Bild--nr	Foto-datum	Motivbeskrivning	från
B 01	06-09-07	Grödinge kyrka med del av den äldre kyrkogården.	NV
B 02		Norra långsidan med sakristian	N
B 07		Kyrkan med korgaveln, vapenhuset och tornet	SO
B 03		Sakristian och kyrkans norra långsida.	NO
B 05		Vapenhuset på norra långsidan	NV
B 06		Tornet och vapenhuset	NV
B 11		Norra delen av kyrkogården	S
B 14		Koret med triumfkrucifixet	V
B 16		Förbindelsen mellan tornet och kyrkorummet	V
B 13		Kyrkorummet sett fr. läktaren	V
B 09		Kyrkorummet med orgelläktaren i V	O
B 12		Orgel fr. 1833	O
B 10		Koret med predikstolen och dörren till sakristian	S

Se bildbilaga

B 01 – Kyrkan fr. NV

B 02 – Norra långsidan med sakristian

B 07 – Kyrkan fr. SO

B 03 – Sakristian och kyrkans norra långsida

B 05 – Vapenhuset fr. S

B 06 – Tornet och vapenhuset mot södra långväggen

B 14 – Koret med triumfkrucifixet

B 11 – Norra delen av kyrkogården

Predikstolen fr. omk. 1600

B 14 – Koret med triumfkrucifixet

B 16 – kyrkorummet fr. V

B 13 – Koret och kyrkorummet fr. läktaren

B 09 – Kyrkorummet med orgelläktaren i V

B 12 – Orgeln fr. 1833

B 10 – Koret fr. S, med dörren till sakristian